

Φωτογραφία Mark Riboud

Οθωμανικό χαρέμι

Λευτέρης Πανταζής

Ο επί γης παράδεισος των γαζήδων

Οι επισκέπτες του ανακτόρου Τοπ Καπί στην Ισταμπούλ είναι υποχρεωμένοι να πληρώσουν πρόσθετο εισιτήριο, αν επιθυμούν να εισέλθουν στο «άβατον των ηδονών» – δηλαδή στο κτιριακό συγκρότημα όπου στεγάζονταν άλλοτε τα χαρέμια των σουλτάνων. Η ξενάγηση γίνεται σε ομάδες 15-20 ατόμων και κρατάει περίπου μισή ώρα. Οι τουρίστες και των δύο φύλων έχουν την ευκαιρία να πάρουν μια ιδέα γι' αυτόν το σκιερό τόπο με τις ημίγυμνες οδαλίσκες, τους μαύρους ευνούχους, τους ψιθύρους στο χαμάμ και το μεθυσμένο χορό των κιργισιανών παρθένων.

Το χαρέμι των σουλτάνων αποτελεί το πλέον περιζήτητο αξιοθέατο της Ισταμπούλ. Ούτε η Αγία Σοφία ούτε το Μπλε Τζαμί φαίνεται να προκαλούν τόσους πολλούς περιέργους από όλο τον κόσμο, ασχέτως θρησκευματος ή εθνικότητας. Πρόκειται για μία σχεδόν πλανητική φαντασίωση.

Η λέξη χαράμ είναι αραβική και σημαίνει το άβατον, το απαγορευμένο και, κατ' επέκταση, την αμαρτία...

Το χαρέμι δεν είναι οθωμανική πρωτοτυπία. Παντού όπου εφαρμόζεται ο θεσμός της πολυγαμίας σχηματίζονται κάποιου είδους χαρέμια, σε καμία όμως περίπτωση δεν αγγίζουν τα όρια ενός μυθικού κόσμου, όπως συνέβη με τα χαρέμια των οθωμανών σουλτάνων. Πολύ πιθανόν οι πρώτοι οσμανλήδες ηγέτες, που έφεραν τον τίτλο του γαζή –δηλαδή του πολεμιστή της πίστης–, να συνέλαβαν την ιδέα ενός «επί γης παραδείσου» ακριβώς για να αιχμαλωτίσουν τη φαντασία των πολεμιστών τους.

Η οθωμανική αυτοκρατορία ξεκίνησε από μία φυλή τετρακοσίων σκηνών, με αρχηγό τον Ερτογρούλ, που πρωτοεγκαταστάθηκαν στη βορειοδυτική Ανατολία το 13^ο αιώνα. Πήραν το όνομά τους από το γιο του Ερτογρούλ, Οσμάν ή Οττομάν – ιδρυτή μιας από τις μακροβιότερες δυναστείες στην ιστορία.

Μέχρι το 1326, οπότε ο γαζής Οσμάν κατέλαβε την Προύσα, οι Οθωμανοί ζούσαν ζωή νομάδων διατηρώντας τις παραδόσεις των τουρκμενικών φυλών της στέπας, μία εκ των οποίων ήταν και ο θεσμός της πολυγαμίας. Οι γυναίκες όμως των νομάδων ήταν εξίσου

σκληροτράχηλες με τους άντρες τους. Γερές σαν φοράδες, αντέχανε τις κακουχίες και γεννούσαν πολλά παιδιά, ενώ οι όμορφες σκλάβες με το αλαβάστρινο δέρμα σπανίως επιβίωναν στις συνθήκες της νομαδικής ζωής. Ούτε λόγος δεν μπορούσε να γίνει για πολυμελή χαρέμια, παρότι η ισλαμική θρησκεία, που είχαν αποδεχτεί οι πρώην σαμανιστές Τούρκοι, επέτρεπε στους πιστούς της τέσσερις νόμιμες συζύγους και απεριόριστο αριθμό παλλακίδων, αρκεί να ήταν σε θέση να τις συντηρήσουν.

Η ραγδαία επέκταση του μπειλικιού του Οσμάν άλλαξε την κατάσταση.

Μετά την κατάκτηση της Προύσας, της Νίκαιας και της Νικομήδειας –σημαντικών άσπεων των Βυζαντινών– οι Οθωμανοί είχαν πλέον στην κατοχή τους περιτοικισμένες πόλεις, όπου μπορούσαν να εγκαταστήσουν με ασφάλεια τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Ο ηγέτης τους οικοδόμησε σαράι –δηλαδή ανάκτορο– για να στεγάσει τις όμορφες αιχμάλωτες που αναλογούσαν στο μερτικό του – το ένα τρίτο του πλιάτσικου. Ο Ορχάν, γιος του Οσμάν, απαιτούσε να τον αποκαλούν «Σουλτάνο, γιο σουλτάνων, ήρωα γαζή και άρχοντα των οριζόντων...»

Η εποχή των τετρακοσίων σκηνών είχε παρέλθει οριστικά.

Παρά την αμετροπέειά του, ο Ορχάν ήταν ένας εξαιρετικός κυβερνήτης με σπάνιο πολιτικό αισθητήριο. Φρόντιζε να αντιγράψει από τους Βυζαντινούς ό,τι του φαινόταν χρήσιμο, υπολογίζοντας όμως την ιδιαίτερη ανθρωπογεωγραφία της Ανατολίας, η οποία περιλάμβανε μερικούς από τους αρχαιότερους λαούς του κόσμου.

Μία από τις γνωστότερες καινοτομίες του Ορχάν ήταν οι περίφημοι Γενί-Τσαρί, δηλαδή οι νέοι στρατιώτες. Την ονομασία τους την έδωσε ο προστάτης τους Χατζή Μπεκτάς, ο ιδρυτής του σούφικου τάγματος των Μπεκτασήδων. Την ώρα που ο Χατζή Μπεκτάς ευλογούσε τον πρώτο γενίτσαρο, ξεκόλλησε το μακρύ μανίκι του και απέμεινε στην κεφαλή του στρατιώτη. Έκτοτε τα καπέλα των γενίτσαρων έφεραν ένα είδος υφασμάτινης ουράς ως ανάμνηση του ιερού χρίσματος.

Η οργάνωση του γενίτσαρικού στρατού είναι χαρακτηριστικό δείγμα του τρόπου που ο σουλτάνος των Οθωμανών έχτιζε την εικόνα του δεσποτισμού του. Σ' αυτό το πρωτότυπο μείγμα ιερού πολέμου, σούφικου μυστικισμού, λεηλασίας και ηδυσπάθειας, γεννήθηκε η ιδέα του οθωμανικού χαρεμιού.

Ο Ορχάν ήξερε ότι η «τουρκική ψυχή» είχε αφομοιώσει καλύτερα τον ετερόδοξο ισλαμισμό των Μπεκτασήδων και το σχεδόν σαμανιστικό κήρυγμα των περιπλανώμενων αγίων της υπαίθρου –γνωστών ως μπαμπαίδων– από την ορθόδοξη διδασκαλία του Κορανίου. Το χαρέμι, όπως άρχισε να διαμορφώνεται στην εποχή του, φαινόταν να ταιριάζει σ' αυτή την «επικράτεια της φαντασίωσης», όπως το ξεκολλημένο μανίκι του Χατζή Μπεκτάς ταίριαξε στα καπέλα των γενίτσαρων.

Ο ίδιος ο Ορχάν, όπως και οι περισσότεροι από τους πρώτους οθωμανούς ηγέτες, δεν έχανε τον καιρό του σε απολαύσεις. Συνήθιζε να παραμένει έναν τουλάχιστο μήνα κάθε χρόνο στις νεοκατακτημένες πόλεις και να επιβλέπει την οργάνωση της διοίκησης. Ήταν ζήτημα αν αναπαυόταν στο σαράι παραπάνω από λίγες ημέρες στα μεσοδιαστήματα των εκστρατειών και των πολιτικών του καθηκόντων. Ακόμα και ο γάμος του με τη Θεοδώρα Καντακουζηνή είχε σαφή πολιτικά κίνητρα. Αυτό όμως δεν τον εμπόδιζε να εμπλουτίζει το χαρέμι του με νέες αιχμάλωτες, παρότι ήξερε ότι τις περισσότερες δεν πρόκειται καν να τις δει.

Για τον «άρχοντα των οριζόντων» το ζητούμενο δεν ήταν οι απολαύσεις, αλλά η δημιουργία μιας φαντασίωσης – ένα είδος μαγικού σκήπτρου που θα αιχμαλώτιζε τις ψυχές των πολεμιστών του, και ο «επί γης παράδεισος» του σουλτάνου ήταν ό,τι έπρεπε για να το πετύχει.

Η φύση του γκαζά –του ιερού πολέμου– είναι συναρτημένη με τη σούρα του Κορανίου, που υπόσχεται τη μεταθανάτια δικαίωση στην αγκαλιά των ουρί, των ουράνιων παρθένων. Οι πρώτοι οθωμανοί σουλτάνοι ηγούνταν ενός στρατού γαζήδων πρόθυμων να πεθάνουν για ένα σύμβολο: έναν άντρα-πρότυπο, ο οποίος ήδη κατείχε ό,τι οι στρατιώτες του ονειρεύονταν να αποκτήσουν, έστω και μετά το θάνατο στη μάχη. Στα μάτια τους ο δεσπότης-πολεμιστής έπαιρνε διαστάσεις σαμάνου που είχε ήδη επισκεφτεί τον παράδεισο.

Το χαράμ, το φανταστικό άβατο του πρώτου γαζή, ήταν κάτι αντίστοιχο της μεταφυσικής κύρωσης που προσέφερε στους βυζαντινούς αυτοκράτορες η εικόνα της Παναγίας ως αρχιστρατήγου των χριστιανικών στρατευμάτων.

Η οργάνωση μιας φαντασίωσης

Για να λειτουργήσει αποτελεσματικά ένας τέτοιος μηχανισμός παραγωγής φαντασιώσεων χρειαζόταν περίπλοκη και πολυέξοδη διοικητική δομή. Στο χαρέμι επικρατούσαν αυστηρότατοι κώδικες συμπεριφοράς και θεσμοθετημένης ιεραρχίας.

Πρώτη τη τάξει ερχόταν η μητέρα του ηγεμονεύοντος σουλτάνου, με τον τίτλο της βαλιδέ σουλτάνας. Είναι αξιοσημείωτο ότι οι μητέρες των οθωμανών αρχηγών αρχίζουν να γίνονται γνωστές μετά την οργάνωση του χαρεμιού από τον Ορχάν. Η Μαλ Χατούν, βαλιδέ σουλτάνα επί Ορχάν, είναι η πρώτη που έμεινε το όνομά της στην ιστορία, ενώ η μητέρα του Οσμάν είναι άγνωστη. Κατά έναν τρόπο, το χαρέμι έβγαλε τις γυναίκες από την αφάνεια. Αμέσως μετά τη βαλιδέ σουλτάνα, στην ιδιότυπη ιεραρχία του «κόσμου των γυναικών» έρχονται οι νόμιμες σύζυγοι του σουλτάνου – οι καντίν. Ακολουθούν οι παλλακίδες, που έχουν γεννήσει αγόρια, με πρώτη ανάμεσά τους την ίκμπαλ –την ευνοούμενη– η οποία μπορεί να αλλάζει κατά καιρούς, ανάλογα με το ποια καλεί συχνότερα ο αφέντης στο κρεβάτι του. Η βαλιδέ σουλτάνα και οι καντίν δικαιούνται δικό τους διαμέρισμα, σκλάβες να τις υπηρετούν, καθώς και μαύρους ευνούχους – με μία λέξη διαθέτουν οντά, κάτι σαν την αυλή των ευρωπαϊών ευγενών.

Τελευταίες στην ιεραρχία του χαρεμιού βρίσκονται οι οδαλίσκες.

Η λέξη οδαλίσκη προέρχεται από το εξελληνισμένο οδά, και σημαίνει ακριβώς τα κορίτσια που έχουν ενταχτεί στην υπηρεσία μιας από τις ισχυρές κυρίες του χαρεμιού. Οι οδαλίσκες ήταν συνήθως πανέμορφες αιχμάλωτες οι οποίες είχαν αγοραστεί σε κάποιο σκλαβοπάζαρο ή προσφέρθηκαν ως δώρο στο σουλτάνο από ισχυρούς ηγεμόνες που επιζητούσαν την εύνοιά του. Ευθύς με το που εισερχόταν στο χαρέμι μία οδαλίσκη, εντασσόταν ως υπηρέτρια σε κάποιον οντά. Αν η κυρά της έκρινε ότι η οδαλίσκη της είχε τα προσόντα, διέτασσε να ξεκινήσει η εκπαίδευσή της, που περιλάμβανε απαγγελία ποίησης, εκμάθηση ενός μουσικού οργάνου, τραγούδι, χορό και σεξουαλικές τεχνικές. Μόνο οι πιο προικισμένες από αυτές θα επιλέγονταν ως τζεντικλί – δηλαδή υποψήφιας για το κρεβάτι του σουλτάνου. Ακόμα όμως και όταν μία οδαλίσκη είχε διακορευτεί από τον αφέντη της, ήταν πολύ αμφίβολο αν θα τον ξανάβλεπε. Εκτός και αν είχε την τύχη να μείνει έγκυος και

να γεννήσει αγόρι. Σ' αυτή την περίπτωση ανερχόταν στην ιεραρχία, συγκαταλεγόταν στις παλλακίδες και δικαιούνταν να έχει δικές της σκλάβες.

Ο αριθμός των γυναικών που ζούσαν στο οθωμανικό χαρέμι ποίκιλλε ανάλογα με την εποχή και τις ιδιορρυθμίες του κάθε σουλτάνου. Μεγάλη αύξηση άρχισε να παρουσιάζεται όταν οι πρίγκιπες σταμάτησαν να αναλαμβάνουν διοίκηση σε επαρχίες και εγκλωβίζονταν στο σαράι μαζί με τις γυναίκες, τις παλλακίδες και τις σκλάβες τους. Σε ορισμένες περιπτώσεις το χαρέμι έφτανε τον πληθυσμό μίας μεσαίας πόλης, όπως το Ιζμίκ ή το Σίβας. Ενδεικτικά, η σουλτάνα Νουρμπανού διέθετε οντά με εκατόν πενήντα οδαλίσκες και η σουλτάνα Χιουρέμ, γνωστή και ως Ρωξελάνη, σχεδόν τις διπλάσιες – εκτός από τους μαύρους ευνούχους, που μετριόντουσαν σε εκατοντάδες. Οδαλίσκες και μαύρους ευνούχους κατείχαν επίσης όλες οι καντίν, η βαλιδέ σουλτάνα και οι θυγατέρες του σουλτάνου.

Στις «καλές εποχές» της αυτοκρατορίας, όπως επί Σουλεϊμάν του Μεγαλοπρεπούς, η φαντασίωση του «πρώτου γαζή» έπασχε από γιγαντισμό. Αν ρίξει κανείς μια ματιά στα μαγειρεία του Τοπ Καπί, θα διαπιστώσει πως ήταν κατασκευασμένα για να παράγουν καθημερινά χιλιάδες μερίδες.

Η εκπαίδευση και η συντήρηση μιας οδαλίσκης που είχε επιλεγεί ως τζεντικλί στοίχιζε πανάκριβα, αν συνυπολογιστούν τα λεπτοδουλεμένα υφάσματα και τα κοσμήματα που της χάριζε η κυρά του οντά, για να ευχαριστήσει τον άντρα της. Οι ισχυρές καντίν, που εξουσίαζαν το χαρέμι και –για μεγάλο διάστημα– την αυτοκρατορία, στήριζαν ως ένα βαθμό την επιρροή τους ακριβώς στις οδαλίσκες που εκπαίδευαν για το κρεβάτι του σουλτάνου. Από τον καιρό της Χιουρέμ, που θεωρείται η πρώτη διδάξασα, οι καντίν δεν έτρεφαν καμία ψευδαίσθηση ότι θα διατηρούσαν για πολύ καιρό τον έλεγχο ενός άντρα μόνο με τα δικά τους θέλητρα. Αντιθέτως είχαν τη σοφία να προσφέρουν στο θύμα και αφέντη τους μία πραγματική γεύση του παραδείσου: όσο το δυνατόν περισσότερες παρθένες από την Κιργισία, τη Γεωργία ή την Αμπχαζία – περιοχές όπου θρυλούνταν ότι έζησαν οι αρχαίες αμαζόνες και επιβίωναν μερικές από τις ωραιότερες φυλές του κόσμου.

Το κόστος συντήρησης της «ευδαιμονίας» μόνο κατά προσέγγιση μπορεί να υπολογιστεί με τα σημερινά μέτρα.

Η Σαφιγιέ σουλτάνα έπαιρνε ως «χορηγία» περί τα 3.000 άσπρα ημερησίως, τη στιγμή που η αντίστοιχη χορηγία ενός αγά ήταν 500 άσπρα και η χορηγία του ίδιου του σουλτάνου δεν ξεπερνούσε τα 1.000 άσπρα. Προκειμένου να βρεθούν οι πόροι για τη συντήρηση αυτού του τερατώδους μηχανισμού, αναπτύχθηκε ο ιδιότυπος φεουδαλισμός των βακίφ, των προσόδων δηλαδή που χάριζε ο σουλτάνος σε μία καντίν ή σε ευνοούμενη παλλακίδα. Οι φόροι που πλήρωναν ολόκληρα χωριά ή τα έσοδα από τις αγορές που φιλοξενούνταν σε μεγάλα τεμένη, ήταν αφιερωμένα αποκλειστικά σε κάποια από τις ισχυρές κυρίες του χαρεμιού.

Οι ευνούχοι

Ο κόσμος των γυναικών ήταν η μία όψη του χαρεμιού. Η άλλη όψη έκρυβε το θολό, υπόγειο, τρομακτικό κόσμο των ευνούχων.

Τα μαύρα αγόρια αιχμαλωτίζονταν συνήθως στο Σουδάν, στην Αίγυπτο ή στη Λιβύη. Επειδή το Κοράνι απαγόρευε την πρακτική του ευνουχισμού σε μουσουλμάνους, επέτρεπε όμως τη χρήση ευνουχισμένων ατόμων, είχε βρεθεί μία μέση λύση, παρόμοια με τη χριστιανική επινόηση να παραδίδονται οι αιρετικοί στις κοσμικές αρχές ώστε να μη λερώνουν οι κληρικοί τα χέρια τους με αίμα. Ο ευνουχισμός γινόταν καθ' οδόν προς το σκλαβοπάζαρο, από χριστιανούς ή Εβραίους.

Οι μαύροι ευνουχίζονταν ολοκληρωτικά, ενώ στους λευκούς έκοβαν μόνο το πέος. Η τεχνική του ευνουχισμού ήταν απλούστατη.

Ο σφαγέας απέκοπτε τα γεννητικά όργανα και μετά ζεμάτιζε την πληγή με καυτό λάδι. Ένα λεπτό σωληνάκι από ξύλο ή καλάι σφηνώνονταν στην οπή, ώστε να διευκολύνεται η ούρηση και ο νεαρός ευνούχος εξαναγκάζονταν να συνεχίσει το βάδισμα. Αν τα κατάφερνε να επιζήσει, πουλιόταν σε κάποιο από τα σκλαβοπάζαρα της αυτοκρατορίας πιάνοντας συνήθως τιμή όση η μισή αξία ενός αλόγου.

Ο επικεφαλής των μαύρων ευνούχων του χαρεμιού ονομαζόταν κιζλάρ αγάς. Το αξίωμα του κιζλάρ αγά ήταν από τα μεγαλύτερα στην οθωμανική ιεραρχία. Έφερε τίτλο «πασά με τρεις αλογοουρές», ενώ τέσσερις αλογοουρές φορούσε μόνο ο σουλτάνος. Ο κιζλάρ αγάς ανήκε στα ελάχιστα πρόσωπα που μπορούσαν να συνομιλούν κατευθείαν με το σουλτάνο, όπως ο μεγάλος βεζίρης, η βαλιδέ σουλτάνα και ο επικεφαλής των λευκών ευνούχων. Οτιδήποτε αφορούσε το χαρέμι ανήκε στη δικαιοδοσία του – ακόμα και η επίβλεψη του αρχιδήμιου στην εκτέλεση των θανατικών αποφάσεων. Ο κιζλάρ αγάς φρόντιζε να ραφτεί καλά ο σάκος στον οποίο έχωναν τις καταδικασμένες γυναίκες του χαρεμιού και τις βύθιζαν στο Βόσπορο.

Οι μαύροι ευνούχοι, εξαιτίας της πλήρους αποκοπής των γεννητικών τους οργάνων, ήταν τα μόνα αρσενικά πλάσματα που μπορούσαν να πλησιάσουν τις γυναίκες του σουλτάνου. Αντιθέτως, οι λευκοί ευνούχοι απαγορευόταν να εισέλθουν στο χαρέμι.

Το είδος του ευνουχισμού που εφαρμόζονταν στις χριστιανικές χώρες δε στερούσε εξολοκλήρου τα «πρώην αρσενικά» από τις επιθυμίες – απλώς δεν είχαν τη δυνατότητα να τις ικανοποιήσουν. Η σχετική αδυναμία των λευκών ευνούχων έγινε ακόμα πιο αμφίβολη όταν άρχισαν να κατασκευάζονται τα πρώτα όργανα από καουτσούκ. Ως εκ τούτου οι λευκοί ευνούχοι περιορίζονταν στα διοικητικά τους καθήκοντα.

Ο επικεφαλής τους, ο καπί αγάς, επόπτευε τη λειτουργία της διοίκησης και ήταν υπεύθυνος για όλες τις επίσημες τελετές στο σαράι. Μπορούσε να συνομιλεί απευθείας με το σουλτάνο και να παρακολουθεί την εκπαίδευση των καπί κιουλαρί –δηλαδή των «δούλων της Πύλης»– εκ των οποίων επιλέγονταν όλοι σχεδόν οι κρατικοί αξιωματούχοι. Εν ολίγοις, η οθωμανική κυβέρνηση βρισκόταν κατά το μεγαλύτερο ποσοστό της στα χέρια των ευνούχων – λευκών ή μαύρων, πράγμα που συνέβαλε στη διατήρηση του εσωστρεφούς χαρακτήρα της αυτοκρατορίας και δυνάμωσε υπέρμετρα τις «υπόγειες διαδικασίες» σ' ένα καθεστώς ήδη κλονισμένο από την αλαζονεία της εξουσίας.

Το χρυσό κλουβί – «καφάς»

Ο φατίχ Μεχμέτ, δηλαδή ο Μωάμεθ ο Πορθητής, εφάρμοσε μία πρωτότυπη μέθοδο για να μη δημιουργηθούν αντεκδικήσεις και σφετερισμοί της εξουσίας του, θανάτωσε όλους τους

αδερφούς του. Την απλή αυτή πρακτική ακολούθησαν όλοι οι διάδοχοι του φατίκ, ως τον καιρό του Σελίμ του δεύτερου. Ο σουλτάνος αυτός επέτρεψε στα αδέρφια του να ζήσουν, με την προϋπόθεση ότι θα παρέμεναν κλεισμένα στο χρυσό κλουβί, ή καφάς, έως το θάνατό του.

Τα καφάς ήταν τυφλά δωμάτια εντός του χαρεμιού, χωρίς παράθυρα, στα οποία ο έγκλειστος δεν είχε καμία επικοινωνία με τον έξω κόσμο, εξόν από τις γυναίκες που ήταν επιφορτισμένες με τη διασκέδασή του. Ουσιαστικά επρόκειτο για μία φυλακή όπου οι μελλοντικοί σουλτάνοι περνούσαν τη ζωή τους, ωστόσο κληθούν να αναλάβουν την εξουσία. Μ' αυτόν τον τρόπο εξασφαλιζόταν η διατήρηση του ηγεμονικού οίκου του Οσμάν, αλλά παραδίδονταν η διοίκηση μίας αυτοκρατορίας σε άτομα που μετά από δεκαετίες απομόνωσης πιθανόν να είχαν τρελαθεί και οπωσδήποτε αγνοούσαν το τι συνέβαινε στον πραγματικό κόσμο.

Η φαντασίωση του «επί γης παραδείσου» κατάπινε τους απογόνους του Ορχάν στα δροσερά και χρυσοστόλιστα σκοτάδια της...

«Καντινλάρ σουλτανάτι», η αυτοκρατορία των γυναικών

Ο όρος καντινλάρ σουλτανάτι –δηλαδή η αυτοκρατορία των γυναικών του σουλτάνου– χαρακτηρίζει μία περίοδο του οθωμανικού κράτους, από τα μέσα του δεκάτου έκτου ως τα τέλη περίπου του δεκάτου εβδόμου αιώνα. Κατά τη διάρκεια αυτής της περιόδου αναδείχτηκαν τα πλέον μυθιστορηματικά γυναικεία πρόσωπα της εγγύς Ανατολής, όπως η Νουρμπανού ή η Χιουρέμ – πρόσωπα που ισορροπούσαν ανάμεσα στο ευωδιαστό ημίφως της Ανατολής και στο αμερικανικό όνειρο, όπου μία φτωχή σκλάβια καταφέρνει να φτάσει στην κορυφή επισκιάζοντας ακόμα και το σουλτάνο. Απέναντι από την Αγία Σοφία, στην ομώνυμη πλατεία της Ισταμπούλ, υπάρχει ένα από τα πιο κομψά κτίρια της Πόλης, έργο του αρχιτέκτονα Σινάν, με την ονομασία χασεκί Χιουρέμ χαμάμ, γνωστό και ως «τα λουτρά της Ρωξελάνης».

Η Ρωξελάνη ήταν ουκρανή αιχμάλωτη, την οποία αγόρασε ο μεγάλος βεζύρης Ιμπραήμ και τη δώρισε στον Σουλεϊμάν το Μεγαλοπρεπή. Αρχικά την πήρε σκλάβια στον οντά της η πρώτη καντίν του Σουλεϊμάν, η Γκιουλμπεχάρ – που του είχε γεννήσει ήδη ένα γιό, τον Μουσταφά, νόμιμο διάδοχο του θρόνου. Η Ρωξελάνη γρήγορα ανέβηκε όλα τα σκαλοπάτια της ιεραρχίας στο χαρέμι και έπεισε τον Σουλεϊμάν να την παντρευτεί. Η άτυχη Γκιουλμπεχάρ και ο Μουσταφά απομακρύνθηκαν σε κάποια επαρχία. Μετά το γάμο της, η πρώην ουκρανή δούλα πήρε το όνομα Χιουρέμ και γέννησε τέσσερις γιούς. Ο χειρότερος όλων, ονόματι Σελίμ, διαδέχτηκε τον Σουλεϊμάν και έγινε γνωστός ως Σελίμ ο μέθυσος.

Η Χιουρέμ εγκαίνιασε τη βασιλεία των γυναικών πείθοντας καταρχάς το σουλτάνο να μεταφέρει το χαρέμι του στο Τοπ Καπί, μετά από πυρκαγιά που κατέστρεψε το παλιό παλάτι. Η αίθουσα όπου συνεδριάζε το Ντιβάν –δηλαδή το υπουργικό συμβούλιο– βρισκόταν πολύ κοντά στα κτίρια του χαρεμιού, έτσι ώστε η Χιουρέμ μπορούσε να παρακολουθεί κρυφά όλες τις συνομιλίες των βεζύρηδων. Χρησιμοποιώντας αριστοτεχνικά το είδος του ψυχολογικού εξαναγκασμού, που πολύ αργότερα τελειοποίησε ένας βιενέζος

γιατρός ονόματι Φρόνιτ, η Χιουρέμ εκμεταλλεύτηκε τις φοβίες, τα άγχη και τις ενοχές του συζύγου της για να τον κατευθύνει στις αποφάσεις του. Μετά την εκτέλεση μάλιστα του Μουσταφά, που διέταξε ο ίδιος ο πατέρας του επειδή πείστηκε ότι συνωμοτούσε με τους γενίτσαρους για να τον ανατρέψουν, ο Σουλεϊμάν παρουσίασε συμπτώματα «κατάθλιψης». Η Χιουρέμ φαίνεται ότι του ήταν πλέον απαραίτητη για να διατηρεί την πνευματική του ισορροπία – πράγμα που βοήθησε τη «χασεκί» να ισχυροποιήσει ένα δαιδαλώδη μηχανισμό παρακολούθησεων, δολοπλοκιών και κατασκευοφάντησης, με συμμάχους τον κιζλάρ αγά, τον καπί αγά και το μεγάλο βεζίρη.

Ο Σουλεϊμάν ο Μεγαλοπρεπής, παρά το ότι η έκταση της οθωμανικής αυτοκρατορίας έφτασε στη μέγιστη επέκτασή της επί των ημερών του και ο ίδιος είχε την ευθυκρισία να αξιοποιήσει το σημαντικότερο, ίσως, αρχιτέκτονα του ισλαμικού κόσμου, τον Σινάν, σε θέματα διακυβέρνησης επέδειξε νοοτροπία ερασιτέχνη. Εγκαταλείποντας την παράδοση που ήθελε το σουλτάνο να ηγείται προσωπικώς του στρατού του, ο Σουλεϊμάν παραχώρησε τη διοίκηση του κράτους στο μεγάλο βεζίρη και τη διεξαγωγή των πολέμων στους στρατηγούς του, ενώ αυτός περνούσε όλο και περισσότερο χρόνο στο χαρέμι του. Η επιτυχημένη τακτική των σουλτάνων-γαζήδων αλλά και η θυελλώδης δραστηριότητα του Μωάμεθ του Πορθητή ανήκαν πλέον στο παρελθόν. Το χαρέμι άλλαξε σταδιακά χαρακτήρα και από τόπος ευδαιμονίας του πολεμιστή μεταμορφώθηκε σε μηχανισμό υπόγειας εξουσίας, σ' ένα τερατώδες σύμπλεγμα που κατάπινε τους απογόνους του Οσμάν.

Η χασεκί Χιουρέμ και οι ισχυρές καντίν που τη διαδέχτηκαν είχαν σταθεροποιήσει σε τέτοιο βαθμό την εξουσία τους, ώστε δε φοβόντουσαν μήπως κάποια νέα, φιλόδοξη οδαλίσκη τις εκτοπίσει, όπως έπραξαν και οι ίδιες. Ουσιώδες στοιχείο της μεθόδου τους ήταν να χειραγωγούν τους σουλτάνους με το να φροντίζουν προσωπικώς τη διασκέδασή τους, εκπαιδύοντας τις αμέτρητες ερωμένες της «μίας νύχτας». Όσο οι σουλτάνοι βυθίζονταν στην ηδονική απραξία του χαρεμιού, γυναίκες διψασμένες για πλούτη και δύναμη ισχυροποιούσαν τη θέση τους στη διακυβέρνηση μιας αυτοκρατορίας, αξιοποιώντας κάτι πολύ πιο ισχυρό από την ερωτική τέχνη των ωραίων παλλακίδων – τη δυνατότητα ελέγχου της συνείδησης αντρών που είχαν κουραστεί πια να κουβαλούν το μύθο του αήτητου. Η αυτοκρατορία των γυναικών άρχισε να φθίνει μετά το 17^ο αιώνα, χωρίς όμως να τερματιστεί ποτέ ουσιαστικά, έστω και αν γινόταν με λιγότερο κραυγαλέο τρόπο. Το χαρέμι, ακόμα και μετά το θάνατο της βαλιδέ σουλτάνας Τουρκάν, που θεωρείται η τελευταία εκπρόσωπος του καντινλάρ σουλτανάτι, συνέχισε να βγάζει φιλόδοξες κυρίες, οι οποίες ακολουθούσαν την τακτική της ανεκτικότητας προς τα βίτσια και τις ιδιορρυθμίες των συζύγων τους για να μπορούν να τους χειραγωγούν. Όταν ο ίδιος ο θεσμός του χαρεμιού άρχισε να φαίνεται «αναχρονιστικός» μέχρι και στους σουλτάνους, η υπόγεια άσκηση της εξουσίας εκ μέρους των γυναικών έχασε και το νόημά της. Οι καιροί απαιτούσαν από τις γυναίκες να διεκδικήσουν ανοιχτά τα δικαιώματά τους σ' έναν κόσμο που έτρεχε πια με την ταχύτητα της ατμομηχανής.

Η νοσταλγία μιας φαντασίωσης

Ο δέκατος ένατος αιώνας για την παραπαίουσα οθωμανική αυτοκρατορία –το «μεγάλο ασθενή της Ευρώπης»– είναι γνωστός ως η εποχή του Τανζιμάτ, δηλαδή της

εκδυτικοποίησης.

Οι αλλαγές που συνέβησαν στο δυτικό κόσμο, συμπεριλαμβανομένης της αντιπάλου των Οθωμανών, της Ρωσίας, επηρέασαν και την επικράτεια της «Υψηλής Πύλης», αρχίζοντας από την ανάπτυξη του εμπορίου στις βαλκανικές κτήσεις και τον αντίκτυπο της ήττας στους ρωσοτουρκικούς πολέμους. Ο στρατός των γενίτσαρων, που είχε κερδίσει μεγάλες μάχες στο παρελθόν, αποδείχτηκε ότι ήταν εντελώς ακατάλληλος για τα νέα δεδομένα της εποχής. Οι ευρωπαίοι αξιωματικοί που κλήθηκαν να αναδιοργανώσουν τα τάγματα των γενίτσαρων προσέκρουσαν στην αδιαλλαξία και τη μυστικοπάθεια, που χαρακτήριζαν τόσο τους γενίτσαρους όσο και το χαρέμι. Πολλοί μορφωμένοι Οθωμανοί άρχισαν να κατανοούν ότι τα προβλήματα μιας απισχνασμένης αυτοκρατορίας, που πατούσε με το ένα πόδι στη Ανατολή και με το άλλο στη Δύση, δεν ήταν δυνατό να επιλυθούν αλλάζοντας μόνο τη συγκρότηση του στρατού της. Το πρόβλημα ήταν βαθύτερο. Χρειάζονταν πολύ πιο

Εκείνοι που φτάνουν στο ακρωτήριο των Βασιλέων, κουρασμένοι από μια ζωή διαρκών αλλαγών, πληρώνουν πρόθυμα το πρόσθετο εισιτήριο για να αφήσουν παράμερα τις φωτογραφικές τους μηχανές και να στήσουν αδιάκριτα αυτή, μήπως και κατορθώσουν, έστω για λίγο, να κρυφακούσουν τον ψίθυρο των αιχμάλωτων παρθένων...

εκτεταμένες αλλαγές και στην οργάνωση της διοίκησης και στη νομοθεσία, αλλά και στους θεσμούς που είχαν διατηρηθεί αναλλοίωτοι από τον καιρό του Οσμάν – όπως το χαρέμι.

Ο άλλοτε «επίγης παράδεισος» είχε χάσει τη μεταφυσική του διάσταση.

Ο θρύλος του πρώτου γαζή, που

υπόσχεται μετά θάνατο στους πολεμιστές του όσα κατέχει εν ζωή ο ίδιος, δεν ήταν ικανός να συγκινήσει ανθρώπους που έβλεπαν ότι οι απολαύσεις μπορούν πολύ απλά να αποκτηθούν αν διαθέτει κανείς χρήματα. Η ηδονή δεν ήταν πια το βραβείο του ανδρείου, αλλά ένα εμπορεύσιμο προϊόν. Οποιοσδήποτε σχετικώς ευκατάστατος μπορούσε να απολαύσει μία καλλονή από την Κιργισία, χωρίς να χρειαστεί να σφάξει όλους τους άντρες του χωριού της. Η ευδαιμονία απέκτησε πλέον δημοκρατικό χαρακτήρα.

Στην περίοδο του Τανζιμάτ έσβησε ολοκληρωτικά η φαντασίωση του παραδείσου που είχαν οικοδομήσει οι πρώτοι οθωμανοί σουλτάνοι, αλλά και οι μηχανισμοί εξουσίας των γυναικών του καντινλάρ σουλτανάτι. Το ανάκτορο των σουλτάνων μεταφέρθηκε από το Τοπ Καπί στο κακόγουστο Ντολμαμπαχτσέ, επί της ευρωπαϊκής ακτής του Βοσπόρου. Στην αυγή του εικοστού αιώνα εγκατέλειψαν το σκιώδες χαρέμι του Ντολμαμπαχτσέ και οι τελευταίες γυναίκες. Η άνοδος του Κεμάλ Ατατούρκ στην εξουσία έδωσε οριστικά τέλος στην οθωμανική αυτοκρατορία και στη θέση της δημιουργήθηκε η σύγχρονη δημοκρατία της Τουρκίας – μία χώρα στην οποία απαγορεύεται η πολυγαμία.

Αν όμως δεν υπάρχει πια ο θεσμός του οθωμανικού χαρεμιού, δε σημαίνει και ότι εξαφανίστηκε η νοσταλγία μιας φαντασίωσης. Η Ανατολή είναι ακόμα εμποτισμένη από το

μεθυστικό άρωμα της εγκατάλειψης – ενός λησμονημένου τρόπου ζωής, όπου η μυθική διάσταση της ιστορίας είναι σημαντικότερη από την αντικειμενική. Οι θηλυκές φιγούρες των χαρεμιών προκαλούν νοσταλγία γι' αυτή την «αναλίσκόμενη ομορφιά», τη χωρίς νόημα ροή του χρόνου ανάμεσα σε λιγωμένες κραυγές, ψιθύρους πίσω από καφασωτά, αισθησιασμό και λεηλασία. Η γοητεία της «έγκλειστης γυναίκας» δεν έχει να κάνει πια με το μύθο των γαζήδων, αλλά με το μύθο της Δύσης για τον άνθρωπο που «κρατάει στα χέρια του τη ζωή του». Οι επισκέπτες του Τοπ Καπί ενδεχομένως να νοσταλγούν τον κόσμο της σταθερότητας, την ανακουφιστική βεβαιότητα ότι το κισμέτ μας είναι πιο ισχυρό από τις πράξεις μας. Οι φυλακισμένες καλλονές είναι λυτρωμένες από την αγωνία τού να παίρνουν διαρκώς αποφάσεις και να αλλάζουν τη ζωή τους από τη μία μέρα στην άλλη. Οι αόρατες αλυσίδες στα πόδια τους σέρνονται με την ηδονική ραστώνη μιας προαποφασισμένης μοίρας.

Στην περίοδο του Τανζιμάτ, οι σοφοί ουλεμάδες θεωρούσαν αδιανόητο ότι θα μπορούσαν λογικοί άνθρωποι να θαυμάζουν ως ιδανικό τρόπο ζωής τη διαρκή αλλαγή, τη «φυγή προς τα εμπρός», που χαρακτήριζε τη βιομηχανική Δύση. Πίσω από τα σκιερά καφασωτά του χαρεμιού αργοσαλεύει ακόμα το φάντασμα του χρόνου που μπορεί να σπαταλιέται χωρίς άμεσο αντίκρισμα – του μυθικού χρόνου της ουράνιας νεότητας.

Εκείνοι που φτάνουν στο ακρωτήριο των Βασιλέων, κουρασμένοι από μια ζωή διαρκών αλλαγών, πληρώνουν πρόθυμα το πρόσθετο εισιτήριο για να αφήσουν παράμερα τις φωτογραφικές τους μηχανές και να στήσουν αδιάκριτα αυτί, μήπως και κατορθώσουν, έστω για λίγο, να κρυφακούσουν τον ψίθυρο των αιχμάλωτων παρθένων, που ο κύριός τους δε θα τις έβλεπε ποτέ να αλλάζουν ή να γερνούν... (68)

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΠΑΤΑΚΗ

ΖΑΝ-ΠΟΛ ΣΑΡΤΡ Η ναυτία

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ: ΕΙΡΗΝΗ ΤΣΟΛΑΚΕΛΗ
Επίμετρο, Εκόλτια, Εργοβιογραφία

Η ναυτία δεν είναι μονάχα μια επίθεση ενάντια στην αστική τάξη, αλλά κατά ένα μεγάλο μέρος της είναι η αστική τάξη: Ξείτε τους τίνακες στο μουσείο...

Ζ.-Π. Σαρτρ (Κελευθίδες)

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ ΠΑΤΑΚΗ, ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ 65, 106 71 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 210.38.11.890
ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ, ΓΡΗΓ. ΜΠΕΝΑΚΗ 16, 136 78 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ. 710.70.11.078
ΕΦΕΣΣΑΛΩΝΙΚΗ, Ν. ΜΟΝΑΣΤΗΡΙΟΥ 122, ΤΗΛ. 2310 70 63 54-5